

Gyulai Pál: Varju István. A Kisfaludy-Társaság kiadása. Budapest, Franklin-Társulat. 1912. 8-rétű, 150 lap. Ára 2 K.

Most, halála után három évvel jelent meg könyvalakban először; életében nem igen emlegette, az irodalomtörténet nem is igen tudott róla. Meglepő volt az is, hogy van; pedig régóta megvolt, éppen hatvan esztendővel ezelőtt írta. Tanítványai, a kiket a Budapesti Szemle köré gyűjtött s legjobban szeretett, Riedl Frigyes, Kozma Andor, Angyal Dávid és Haraszti Gyula, a fiatalok közül pedig a nyugatos Hatvany Lajos egy-egy megemlékezéssel parentálták el mesterüket. Riedl Frigyes füzetkájében csodálatos művészetének teljével adta miniatűr párját híres Arany János monografiájának. Adatok dolgában a leghasználhatóbb Angyal Dávidé, ki a költőnek rendszeres életrajzát írta meg és sok olyan adatot tárt fel benne, a mik a köztudatban nem éltek.

Ezek között volt *Varju István* ismertetése is, melynek címét *Beóthy Zsolt* elevenítette fel s a melyet a Kisfaludy-Társaság most könyvalakban is közrebocsátott. Mikor Gyulai ezt a művét írta, még pályája elején volt, de évtizedes írói munkásságra s már egy kis sikerre, elismerésre tekinthetett vissza. A kolozsvári diák verse, a szigorú Bajza szerkesztette Athenaeumban, Petőfi első versével egy évben jelent meg nyomtatásban. *Férj és nő* című elbeszélése 1846-ban már feltűnést keltett s három évvel utóbb írta meg egyik legjobb elbeszélését, a *Vén színészt*. Mindez már mögötte volt. A kolozsvári teológus Pestre került és Petőfi jókedvű barátjával, Pákh Alberttel együtt lapot szerkesztett, a *Szépirodalmi Lapokat*. Egy esztendő múlva, 1853-ban ez a lap is, mint az abszolutizmus idejének sok hasonló próbálkozása, megbukott és Gyulainak nem volt miből élnie. Arany Jánosnak elkeseredve írja egyik levelében: „Bizony szomorú körülmények közt vagyok s kétségbe kellene esnem, hanem nem teszem, azért sem teszem. Igaz, hogy számításaim mindig csalnak, akármibe fogok, semmi sem sikerül, jelenleg pedig a legnyomorabb körülmények közt tengek; — azonban küzdök, a míg lehet s mikor már nem lehet, azért lesz lehetetlen, mert nem fogok élni.“ Már ekkor megfordult Nagykőrösön abban a kis körben, mely az időben, Arany Jánossal és Szász Károlylyal az élén, a magyar irodalom irányítója volt. Kőrösön, Kecskeméten járva, sok témája akad. Petőfi életrajza, melyre egy darabig nem talál kiadót s egy Erdélyben játszó regénye,

mely a cenzúra zátonyán szenved hajótörést („Nincs China? — írja neki Arany — Shiras? Japán? Mexiko? Otahaiti? Miért játszotod Erdélyben?) ekkoriban születnek. „Egy hónapig ingyen dolgozni, se pénz, se posztó, nem tréfa.“ Ekkor írja Kecskeméten lejátszódó és szerényen elbeszélésnek keresztelt népregényét, Varju Istvánt is. Ez már megjelenhetett a Magyar Nép könyvében, 1854-ben, mint mondtuk.

Varju István gazduram kecskeméti civis. Gazdag, józan, takarékos magyar ember. A pénzét nem egészen tiszta úton szerezte; a becsületnek ugyan nem volt benne híjja, de egy kis árvereztetés, egy-két ember tönkrehajtása belejátszott gazdagodásába. A fiát azonban engedelmes, munkaszerető, jó embernek nevelte. Még csak tizenkilencz éves, de egymaga ellátja a gazdaságot. Apja megmaradt parasztnak; de azért úgy szeretné, hogy a fia az urizáló Szűcs József leányát vegye el.

A Szűcs-familiának ugyan nem sok a pénze, de van egy fiskális-tagja s a leányuknak jogászgyerek csapja a szelet. Varju István úgy tudja, hogy az ő fiának mégis inkább odaadnák, mint ennek a léhütőnek, Ladányi Ferinek. Csak egy kis hiba van a számításban: a Miska gyereknek nem kell a leány. Ő már kiválasztotta a párját: Erdősi Erzsí a neve, szegény leány, azé az emberé, a kiről a rossz nyelvek azt rebésetik, hogy a Varju István áldozata. A gazdag civis és az iszákos, tönkrement, elzüllött ember halálos ellensége is.

Varju István nem úgy szoktatta a fiát, hogy ellentmondást tűrne el tőle. Őt is úgy házasították meg a szülei, hogy maguk kerestek nekivaló leányt; a Miska gyerektől sem tűrné el másként. Dehát egy fából vannak faragva. A fiú sem enged ebben az egyben, inkább ott hagyja az apai házat. Varju István uram kitagadja egyetlen fiát. Éppen e miatt van nagy haragban, mikor a részeg Erdősi az ablaka alá vetődik, megátkozza s összevesznek. A felindult részeg embert megüti a guta, betegen viszik haza s leánya karjában hal meg. Mikor Varju Miska Erzsível találkozik, egymástól tudják meg, hogy egyiküknek sincs többé apja. Mindegyik a másik zsebébe dugja titokban, a mi pénze van s azzal hűséget esküdve egymásnak, elbúcsúznak. Miska megy mesterséget tanulni, Erzsí szolgálatba áll — Szűcsékhez.

Varju uram bosszúságában maga veszi el Szűcs Marcsát, a ki szívesen megy hozzá abban a reményben, hogy az öreg úgy sem viszi majd soká s akkor ő, mint gazdag özvegy, Ladányijához mehet. Az öreg csakugyan testamentumot tesz és abban Marcsa az egyetlen örököse. Megkezdődik a dinom-dánom Szűcséknél. Urát akarnak csinálni Varju Istvánból a maga pénzén; mulatáshoz szoktatják és annyira viszik, hogy csakugyan a lakodalmán megüti az öreget a szél. A szerencsétlen gutaütött embert aztán nem kímélik többé. Beszélőképességét elvesztette, még panaszkodni sem tud; csak egy lény érti meg sóhajtozásait,

intéseit, a szegény szolgálóleány, Erzsike. Varju uram lát mindent. Azt is, hogy Marcsa hogy csalja meg Ladányi Ferivel, azt is, hogy a vagyonát hogyan prédálják, azt is, hogy mindenki az ő halálát kívánja. Erzsi az, a ki még remél, a ki az öregben is a lelket tartja, hogy visszajön még a kitagadott, elűzött Miska gyerek. És Varju uram tud még cselekedni. Szűcsék távollétében felgyűjtja a házukat, hogy a testamentuma is odaégjen. Ekkor jön híre, hogy Miska — a kiről eddig az a temonda járta, hogy betyár, haramia lett (csak az Erzsi nem hitte) — hazajön.

Ladányi hozta a hírt, a ki szüleinél találkozott vele. Mert Miskát odavitte a sorsa, asztaloslegény lett, megtanulta a mesterséget, de első gazdáját — a ki lopással gyanúsította és be is záratta — otthagya és bújdosásában Váradra került. Itt egy öreg asztalosmester fogadta meg: Ladányinak, a ki azt híresztelte magáról Kecskeméten, hogy vagyonos nagyúr fia, a mostoha apja. Ide jön vissza szüleit zsarolni Ladányi Feri. Pénz kell neki, hogy még egy darabig urat játszasson, nemso-kára meghal Varju István s gazdag özvegye az övé lesz. Anyját kényszeríti, hogy lopja meg az urát s így szerezzen neki pénzt — s mire nem képes az anyai szeretet! — De Miska is hallja mindezt, a távozó Feritől visszaköveteli a lopott pénzt, visszaadja az öregeknek, a kik második szüleivé lettek s elindul haza.

De Ladányi Feri előtte megy s Szűcsékkal hirtelenében elhatározza, hogy megölik a tehetetlen öreget, mintha rablók tették volna s elhíresztelik, hogy a gyilkosság a betyárrá lett Miska műve, ők pedig — hiszen, ha a haramiává lett fiú s az özvegy között kell a bíróságnak választani, neki ítélik azt: — beleülnek a vagonba. — Ám az éjjel jön haza a Miska, mikor Ladányi betör. Apját és Erzsit megmenti, Ladányival írást adat, hogy ő betörő, gyilkos és olyan feltétellel bocsátja útjára, hogyha nem tér vissza szüleihez és nem lesz becsületes emberré, saját írása alapján becsukatja. Szűcsék tönkremennek, Miska elveszi Erzsit s ketten ápolják az öreget, Varju Istvánt, a ki „hol sírt, hol nevetett s igazán senki sem volt boldogabb, sem szerencsétlenebb ember nálánál.“

*

Irodalmunk nem éppen gazdag az efféle népregényekben, eredeti népies elbeszélésekben. Eleve megmondjuk, hogy nem a német Dorfgeschichtek magyar másaira gondolunk, népi tragédiákra, miket az író a művelt ember szemével lát és mutat meg a művelt olvasónak, hanem az olyan elbeszélésekre, mikben az író leszáll a nép gondolatvilágába, úgy mondja el a mesét, mintha maga is ebben a világban élne s azoknak, a kik maguk is így élnek. Effajta próbálkozások voltak Vas Gerebenéi s a legsikerültebb ilyen munka (versben) Arany Jánosé, az Első lopás. Prózában ilyen maradandó elbeszélést kevesen írtak. E

kevés alkotás között kétségtelenül gyöngyszem Gyulai most megjelent regénye, mely — hogy ily czélt szolgál — első megjelenése helyével is (a Magyar nép könyve) elárulja.

Azokat az alföldi embereket rajzolja, a kiket ő maga, az erdélyi család fia, Arany Jánoséknál, Kőrösön, Kecskeméten ismert meg. De jól a lelkükbe hatolt és a milyenek regényében mutatja őket: a magyar ember minden jó és rossz tulajdonságát élesen megfigyelte. A falusi ember világa olyan, a milyen Szűcs József, Varju István, Erdősi Péter szűrszabó uram világa. Tipusos jellemzése hűen domborítja a falu életét, anélkül, hogy népies irodalmunknak kissé romantikus hajlandóságát nélkülöznénk a műben. De ez már nem a jellemfestésre, inkább a meseszövéstre tartozik, a melynek tagadhatatlanul vannak gyengéi. A milyen kedves a szerelmesek búcsúzkodása és apró furfangja, hogy megtakarított vagyunkájukat egymás zsebébe juttassák, éppen olyan valószínűtlen az utolsó jelenet, mikor Miska megmenti apját. A regény érdekességét azonban ez is növeli és egy kicsi borzalmast belevinni a műbe — az ötvenes évek elején, a francia romantikának hozzánk utoljára eljutó egy-két hullámveréséül — divat volt. Gyulai éppen nem volt barátja az effélének, Jókait éppen ilyen jeleneteiért is nem szerette s csak a hatás erejét mutatja, hogy ő maga is beleesett. Igaz, hogy nem is vette fel egyetlen gyűjteményébe sem ezt a munkáját. Hallgatott róla s talán maga is elfelejtette.

Pedig az oroszán körmei benne vannak. Angyal Dávid e novellában is a Montague és Capuletti motivumot veszi észre. Érdekes, hogy a népies elbeszéléseknek ez a Romeo és Julia-história milyen kedves tárgyuk. Az expositóban itt is benne van e történet magva s tegyük hozzá, hogy az expositó, addig a jelenetig, míg a szerelmesek megtudják, hogy egyiküknek sincs apja, mesteri alkotás. Azután bonyolult, főképpen mesterkéltséges lesz.

De nyelve, stílusa, emberek rajza végig megmarad népiesnek. Egész néprajzi tanulmány a babonák hosszú sora, a miket nem tüntetően, kirívóan, csak odavetetten beleszöve megemlíti. A népies kifejezésekben dúskálkodik s a különösen jellemző szólásokat, hasonlatokat, közmondásokat fordulatosan alkalmazva csak úgy ontja. Varju István rátartó ember. „Úgy húzogatta vállát, toltá előre lábait, dúzta föl ajkát, nagyokat fúván, mintha egész Kecskemét az övé volna.“ A nemes embernek „régis családja s új pantalona, nagy gögje és kurta kabátja van.“ — „Hát aztán még hány aztán?“ kérdi Varju a fiától. — „Akadtál volna csak tegnap kezembe, mondja Erdősi, öt esztendővel tegnap!“ — „Eszébe jutott, hogy midőn a beteg változtatja fekhelyét, a koporsót szokta keresni.“ — „Milyen nagy csatarát ütöttek ezek a vén satrantyuk.“ — „Nem fog parancsolni az a kompolti kisasszony.“ Csak néhány idézet, de talán megmutatja ezt a gazdag nyelvkincset,

Az eszményítő és romantikus népies irodalom lejártával ma abszolút becse nincs e műnek. De az irodalomtörténetben úgy is, mint egyik legbecesebb népregényünk, úgy is, mint a legnagyobbak egyikének jellemző alkotása, értékes alkotás. S ha a pornográfiát s ponyvairodalmat effélékkel lehetne kiszorítani, — mint a hogyan ez volt is a célja a negyvenes-ötvenes évek nem egy derék írójának — ma is kincs volna ez a poraiból feltámadott munka.

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.

Szekfű Gyula: Servlensek és familiarisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. kötet 3. szám.) Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1912. 8-rétű, 122 lap.

Közigazgatástörténetünk szempontjából alapvető, módszerében nagyon is követésreméltó művel gyarapodott irodalmunk a fenti értekezésben. Szerzője ezelőtt Szamosközyről, Erdély pénzügyeiről, Anatole Francerről, az osztrák közigazgatástörténet irodalmáról és a XVII—XVIII. századbeli magyar történetírókról megjelent műveivel keltett személye iránt érdeklődést. Műveinek ez a rövid felsorolása első pillantásra tarkanak tetszik, de minden nehézség nélkül rájöhetünk, hogy az öszszetartó kapocs Erdély, és Erdély közigazgatás-története. Az egy Anatole Francerről írt méltatást kivéve, többi műve Erdély történelmével, vagy ehhez való előkészítő tanulmányokkal foglalkozik; de az Anatole France iránt való érdeklődés sem szorul bővebb magyarázatra,

A levéltárban és Bécsben való tartózkodás hatását fogják látni sokan Szekfű módszerében. Levéltárosi minőségének fogják talán betudni, hogy az aktaszerű okleveles anyagnak tulnyomó jelentőséget tulajdonít a nála szinte mellékesnek látszó törvényhozási emlékek mellett. Ez azonban természetes a XVI. században (a mely Szekfűnek eredeti terrénuma), mivel a XVI. századbeli törvényhozás tagjai nem lehettek tájékozva az akkor már nagyon komplikált állami élet minden részletéről, és különösen a központi kormányhatóságok tevékenységéről s így keletkezettek törvények, amelyek sohasem jutottak el a végrehajtásig. De indokolt a törvények háttérbe szorítása a középkorban is, mert igen gyakran csak az okleveles anyagból mutatható ki, hogy valamely törvény régi szokást erősít-e meg, vagy újat akar-e meghonosítani s végül hogy vajjon megvolt-e az illető törvény a valóságban is, nem csak a pergamenen?

Gondosan tanulmányozta a külföldi, nevezetesen a német birodalmi viszonyokat, a melyekből bőven tud analógiákat felhozni felfogásának támogatására. Gondosabb megfigyelő azt is észre fogja venni, hogy Erdély XVI. századbeli történelmének tanulmányozása kitünő iskola a magyar középkori kutatásokhoz, mivel a XVI. századbeli Erdélyről már elég bőven vannak adataink, pedig különösen a székelyföldi viszonyok sok becses útmutatással szolgálhatnak az Árpád-kori magyar viszonyok megértésére. Előnye Szekfűnek az is, hogy alaposan ismeri a régebbi magyar jogtörténetírók közül különösen Kollárt, Bartalt és Ladányit, kik

újabb íróinknál elfogulatlanabban ítéltek, s tőlük ennél fogva hasznos útbaigazításokat kapott. De mindezek a felsorolt előnyök megvoltak sok más írónál is, és legalább is megszereshetők szorgalommal, — lehet utánozni módszeréből a régi írásokbeli *szavak* jelentésének kutatását, a milyen szó pl. a „familiaris“, a melynek jelentését magyarázza jelen értekezésében. Hanem már nehezebben utánozható az ő éleslátása, ennek a titkát ellesni, vagy még olyan kedvező milieuból is levezetni nem lehet. Sokan nem tudják majd utánozni szerénységét sem, hét ívnyi értekezését „vázlat“-nak nevezi. Van benne valami igaz; külsőleg, hogy a kiadatlan anyagot még nem kutatta át, belsőleg, hogy az általa rajzolt kép néhány vonása valószínűleg meg fog változni, hogy nagyon sok földérfetlen kérdésre akadván kutatása közben, itt-ott csak jelöli a homályos kérdéseket, másutt nagy vonásokban maga igyekszik a hiányokat pótolni. Az az ezernyi vonatkozás, a melyet mind vizsgál, mintegy programmszerűvé teszi művét, mert az olvasó azt látva, hogy a szerző a magyar birtokjog, pénzügyigazgatás stb. története terén nagyon sok kutatnivalót lát, azt hiszi, hogy szerző ezt nem fogja mind másokra bízni, hanem derekasan ki akarja venni belőle a maga részét, s ebben az esetben az előttünk fekvő mű valóban „vázlat“: tervezete, vagy gerince egy később megjelenendő alkotmány- és közigazgatástörténetnek.

Jogtörténetfróink között számosan csaknem a nemzeti becsület kérdésének tekintik, hogy semmiféle hűbéri vonatkozást a magyar történelemben ne engedjenek, viszont szeretik alkotmányunk fejlődését az angoléval összehasonlítani. A hűbériség kifejlődését talán azért kellett czáfolni, nehogy idegen hatást kelljen föltételezni, s nevezetes, hogy éppen e miatt pl. a vármegyék eredetét sokan a szláv zsupánságra voltak hajlandók visszavezetni, pedig a magyar vármegyének ezzel a név közösségén kívül alig van kapcsolata. A banderiumok eredetét szintén az előbbi okból az Anjouk hatására vezették vissza, pedig az Anjouk a szokásjog alapján olyan kifejlett intézményt találtak már *készen* hazánkban, a mely az I. István által szentesített birtokjogi és társadalmi viszonyokból éppen úgy magától fejlődött, mint a nemesi vármegye. Szekfű értekezésének ezek a következményei a belső rokonságot a magyar és az angol alkotmány közt még szembetűnőbbé teszik: fejlődésünknek erre az első szakaszára most már mi is elmondhatjuk magunkról, a mit Freeman gyönyörű művében az angolokról ír: „our English Constitution was never made, — it . . . in the strictest sense, grow out of that state“; t. i. fajuk ősi közös intézményeiből.

Másik megjegyzés, hogy az idegen példák, mint Szekfű is külön kiemeli s a mint az előbbiekből is kiviláglik, csak analogiák, mert bár az idegen viszonyoknak a magyarokra való hatását tagadni nevetéses volna; pl. a keresztyénség már igazán nem a Tisza partján keletkezett, talán még nagyobb hiba volna ezt tulságosan nagyra becsülni: a közlekedés nehézsége, az idegen iránt való ellenszenv mellett nem szabad felednünk, hogy meghonosodni csak olyan új intézmény tud, a melynek előfeltételei már megvannak, szóval az idegen hatás számtalan esetben csak gyorsítja a hazai fejlődést, mikor pedig látszólag ezt irányítja.

A XIII. század előtt az egyes egyházi birtokokon élők együttvéve alkották az illető egyház „familiáját.“ A XIII. század közepén a familia

elnevezés szűkebb körre szorul; külön osztályt alkotnak már a jobbágyok elődei: kézművesek és földművesek és külön válnak a tisztán hadi kötelezettségű, örökös birtokukon élő egyházi nemesek. Harmadik osztályként jelentkeznek az egyházi birtokon *udvari*, személyes szolgálatot tevők csoportja, a kik származásra nézve tartozhattak részben az egyházi nemesek, részben a jobbágyok közé, de ezektől a további fejlődés folyamán mind jobban elkülönülnek szolgálatuknak elütő volta miatt.

A királyi familiához a XIII. század előtt sem tartoztak a nemesek és a jobbágyok, sem a várjobbágyok, a királyi familia kezdettől fogva abból az egyházi birtokoknál harmadiknak megnevezett osztályból állott. A királyi és az egyházi familia mintájára különösen a nagy királyi adományozások után a magánbirtokokon is ilyen familiák keletkeztek. Ezekben a familiákban szolgálatot kerestek és kaptak a birtoktalanok: elszegényedett nemesek, kik hazánkban éppen úgy védelmet kerestek a XIII. század második felében, mint kerestek Nagy Károly halála után Franciaországban, (familiában vállalhat személyes szolgálatot a felszabadított rabszolga,) a királyi vármegyék felbomlásakor a régi várjobbágy. Eredetre nézve különböznek tehát egymástól a familia tagjai, de mivel mind egy-egy úr szolgálatára adták magukat, lassanként társadalmi osztálylává alakultak, melyben az eredet különbözőségének nyoma csak árnyalati különbségekben található föl. Foglalkozásra nézve a familia tagjai két csoportot alkotnak: hadi szolgálatot teljesítenek a *familiarisok*, kik eleinte *serviens* (*de ezek élesen megkülönböztetendők a „servientes regis“-től, a későbbi „nobiles“-től*), néha *famulus* néven szerepelnek. Nagyobb uraknak számtalan ilyen *serviensük* volt, egy csatában 50 *serviense* sebesült meg Ábrahám comesnek, 70 *serviense* esett el Pál comesnek. (Wenzel 10. k. 136. és 5. k. 66.) Az 1298-iki törvény megengedi, hogy a melyik nemes akar, önként szolgálatába léphet valamely úrnak, de ebből a törvényből is sejthető, hogy ezek nem pusztán szolgálói, hanem bírósági ügyekben is uroktól függöttek: a *serviens* büne miatt urát büntetik, bűnös *serviensét* a *dominus* kiválthatja.

A familia tagjainak másik feladatát, a birtokkezelést, *udvari* szolgálatot az *officialisok* végzik. Ezek bíraskodás terén is helyettesítik urokat, (a *curialis comes* és *officialis* név a XIII. században synonym,) ilyen *officialisok* a *palatinus*, *curiae*, a *magister tavernicorum*, *mag. paniferorum*, *conservator castri comes hospitum castri* az esztergomi érsek, illetőleg a pozsonyi ispán udvarában. Mivel azonban nálunk ezek a hivatalok nem váltak egy-egy családban örökösökké, a *familiaris* osztály inkább a földesúr személyéhez kötött, *patrimonialis* jellegű maradt, s nem jutott el a nyugati hűbéri alakulásig, a mint földesuraink sem érték el a nyugati főurak territorialis hatalmát.

A *familiarisok* tömege nagy hatalmat biztosított az uraknak, kiknek kötelességei az uralkodóval szemben nem voltak úgy megállapítva, mint nyugaton, vagyis nem volt meg a hűbéri kötelék király és urak közt, míg az előbb említett 1298: 33. és 61. tcz. szorosabb kapcsolatot szentesített a földesúr és a *familiarisok* közt. Így a hatalmas urak különösen ha valami állami méltóságot nyertek el, mint pl. László erdélyi vajda, egy-egy országrészt egészen sajátjuknak tekinthettek.

I. Károly rövid ingadozás után elismeri, Mária már régi szokás-

ként említi, hogy a nemesek maguk itélkeznek jobbágyaik és az ő birtokukon élő birtoktalan famulusaik fölött. A főurak tulságos elhatalmasodása ellen úgy védekeztek az Anjouk, hogy pl. erdélyi vajdává dunántuli főurat neveztek ki, a pénzügyek, sóbányák ügyeit olyan tisztviselőre bízták, a ki nem függött az erdélyi vajdától, sok ügyet maguk, vagy megbízottjuk által intéztettek el, a főurak bandériumait az állam érdekeinek szolgálatára kényszerítették. Ezek a bandériumok, melyeket törvényesen Zsigmond szervezett, mint a fentiekből világos: nem idegen szervezet utáinzatai, hanem az Árpádkorbéli armata familia, armata manus egyenes utódai.

Adózás tekintetében kétes helyzetük van a familiarisoknak, a mi az egytelkes nemesekhez teszi őket hasonlóvá. A saját birtokukon élő nemes famulusokat, valamint a dominus udvarabelieket rendszeren fölmentik az adó alól, a kezelő személyzet adómentessége II. Ulászló idejében abban nyilvánul, hogy 100 jobbágyházból átlag ötöt fölmentenek az adófizetés alól. Ugyanebből látszik, hogy ekkor az ország lakosságának körülbelül 5 százaléka tartozott a földesúri familiához, mint birtokkezelő személyzet. Bíraskodás tekintetében a familiarisok teljesen az urak hatalmába kerülnek, nem csekély sérelmére a nemesi szabadságnak s a mi még nevezetesebb, ezt az elvet a törvények is elismerik (1435. VI. 1458. XXIV. 1471. II. 1486. XXXIV., igen érdekes az 1486. XXXIII.), de különbséget tesznek az önálló birtokos és birtoktalan nemes közt, az előbbi t. i. a vármegye hatósága alá tartozik.

A familiának inkább jobbágytagjai közül származnak a földesúr udvarában familiaris viszonyban élő csizmadiák, ruhakészítők, pékek, fegyverkovácsok, mint régebben s ekkor is a kolostorok körül ezek a kézművesek azonban előkelőbb helyzetben voltak, mint a közönséges jobbágyok.

Tehát ha a társadalmi osztályokat egymás alatt fekvő vízszintes rétegeknek képzeljük, a jobbágyság, nemesség és királyi hatalom rétegét keresztültöri a familia, melyben megvannak a jobbágyok közül származott kézművesek, fölöttük az officialisok, a nemes eredetű szolgák, a földesúr udvarában élő rokonok, legfölül maga a dominus.

A királyi familia tagjait nevezik miles, aulicus nobilis, familiaris, juvenis aulae néven, ezek közt is van társadalmi különbség. Ezek gyakran járnak el fontos megbízásban, mint pl. a határjárás, két párt kibéktése, vannak köztük várnagyok, ispánok is. Valamennyien évjáradékot kaptak a királytól s ennek fejében bizonyos számú csapatot kellett kiállítaniok saját familiarisaikból.

A mint a király várnagyságra, ispánságra emelte familiarisait, úgy a hivatalhoz jutott urak helyetteseiket és más alárendeltjeiket familiarisaik közül nevezték ki. Pl. az erdélyi vajdát a király nevezte ki, de az összes többi erdélyi tisztviselő kinevezése (természetesen nem tekintve az autonomiai székel, szász és nemesi tisztviselőket) a vajdától függött, ő nevezte ki az alvajdát, a várnagyokat, persze saját familiarisai közül, néha az alvajda nevez ki várnagyokat, s a várnagyok nevezik ki helyetteseiket, s minden esetben a kinevezettek a kinevezőknek familiarisai. A kinevezőknek persze ezeken kívül is vannak familiarisaik a saját birtokaikon. Más példák is mutatják, hogy a hűbéri lánczolat nálunk is kezdett kifejlődni, bár úgy ez, mint általában a hűbéri fejlődés nálunk

a nyugatinál primitívebb fokon megállott. A familiarisok akár a dominus valamelyik birtokának kezelői, akár pedig valamelyik közhivatalban megbízottjai, a dominust uroknak tekintik s e miatt köz- és magánjogi kötelezettségeik egybefolynak, a közigazgatás magánjellegűvé lesz. Ennek a közigazgatásnak segélyével érdekes módon igyekezett Báthory István erdélyi vajda résti útni a székely szabadságon. Familiarisait házastotta be férfiágon kihaló székely családokba, vagy hivatalnokokká nevezett ki, így tőle függő familiarisává tett, egyes székelyeket, e miatt a székelység panaszolt, majd 1508-ban birtokvesztés terhe alatt tiltotta el a vajda szolgálatába való lépést.

Az erdélyi sóbányák tisztviselőit a vajda nevezte ki, a míg a bányák ő rá voltak bízva az Anjouk óta valamely főtisztviselő kezelte ezeket rendszeren több Erdélyen kívül fekvő bányával együtt, ekkor ez a főtisztviselő nevezte ki a bányatisztviselőket saját familiarisai közül.

Ugyanezt látjuk a pénzügyeknél: ha a pénzverés vagy érczbeváltás bérbe van adva, akkor a bérlő, ha erre a célra hivatalnok van kinevezve, ez a hivatalnok végezteti saját familiarisaival a hivatallal járó teendőket; hasonlót látunk a tárnokmesteri, nádori, vármegyei ispáni hivataloknál, és mindenütt észlelhető, hogy a mi felfogásunk szerint közhivatalnok familiaris ez utóbbi minőségéből kifolyólag urának magánügyeit is intézi.

Ezek után mintegy függelékképpen figyelmeztet Szekfű arra, a mit már Tagányi Károly kimutatott, hogy t. i. Verbőczy a középkorra nézve forrásul csak a legnagyobb óvatossággal használható, mert nem a *mult* intézményeit, hanem pártérdekből a *jövő* számára írta Hármaskönyvét, pártszempontból sorolja két csoportba (nemesek és jobbagyok) az országlakókat, és semmit sem akar tudni a familiarisokról. Verbőczynek tudnia kellett a familiarisokról, hiszen ezekről még a pápai követ is mint a nemességnek külön, harmadik rendjéről emlékszik meg (la nobilità . . . è divisa in tre parti. La una parte è gente militare . . . a li stipendii di li Signori stb.), de tudnia kellett róluk Verbőczynek, annál is inkább, *mert ő maga is familiarisa volt Szapolyainak.*

(Győr.)

Dr. Török Pál.